

XX. YÜZYILIN İLK YARISINDA DOĞU TÜRKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE KAZAK GÖÇÜ VE ELİSHAN BATUR'UN BU GÖÇTEKİ LİDERLİĞİ

Prof. Dr. Abdulvahap KARA*

Öz

Türkiye Kazaklarının ataları Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya iki dalga halinde göç etmişlerdir. Bunlar rastgele ve başı bozuk bir şekilde yapılan göçler değildir. Her iki dalgada da göçün liderleri vardır. 1930'ların ikinci yarısında başlayan ilk göçün liderleri Elishan Batur ve Zayıp Teyci'dir. 1940'ların sonunda başlayan ikinci göçün liderliğini ise Nurgocay Batur, Alibek Hakim, Sultan Şerif Teyci, Hüseyin Teyci ve Delilhan Canaltay yapmıştır. Bu göçler 10 yıl arayla başlamış olsa bile, Türkiye'ye 1953 ve 1954 yıllarında birlikte gelmişlerdir. Hindistan ve Pakistan'da bulunan Kazakları dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes Hükümeti iskanlı göçmen olarak kabul etmiştir. Bu makalede bu göçlerin temel sebepleri ve aşamaları hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca 2018 yılı doğumunun 110. doğum yılı olması sebebiyle göç liderlerinden Elishan Batur'un bu göçteki önemli rolü üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye'ye Kazak Göçü, Elishan Batur, Adnan Menderes, Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti.

The Kazakh Migration From Eastern Turkestan To Turkey In The First Half Of The 20th Century And Eliskhan Batur's Leadership In This Migration

Abstract

Ancestors of Kazakh in Turkey emigrated to Anatolia from East Turkestan in two waves. These are not random and distorted migrations. There are leaders of migration in both waves. The leaders of the first migration that started in the second half of the 1930's was Eliskhan Batur and Zayıp Teyji. The leaders of the second migration that started in the late 1940's was Nurgocay Batur, Alibek Hakim, Sultan Sherif Teyji, Hüseyin Teyji and Delilhan Canaltay. Even though these migrations have begun an interval of 10 years, they came in

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Turkey together between years of 1953 and 1954. The government of Adnan Menderes who was the Prime Minister at that time received them to Turkey as immigrants. In this article, essential causes and stages of these migrations will be given. In addition, the important role of one of the immigration leaders, Eliskhan Batur will be emphasized in this migration since the year of 2018 was his 110th birthday.

Keywords: *Kazakh Migration to Turkey, Elishan Batur, Adnan Menderes, East Turkestan, People's Republic of China.*

Türkiye Kazakları'nın 1930'ların ikinci yarısından 1950'lerin başına kadar süren Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya yaptıkları göçün tarihine baktığımızda bu göçün rastgele değil, liderlerinin öncülüğünde yapıldığını görürüz. Bunlar Elishan Batur, Zayıp Teyci, Nurgocay Batur, Alibek Hakim, Sultan Şerif Teyci, Hüseyin Teyci ve Delilhan Canaltay gibi şahsiyetlerdir. Bu liderler dillerini, dinlerini ve kültürlerini korumak ve hür yaşamak için vatanlarından hicret etmeye mecbur olmuşlardır. Biz bu makalede bu göç hareketi ve 2018'de doğumunun 110. yılı olması sebebiyle Türkiye'de ve Kazakistan'da çeşitli etkinliklerle anılan Elishan Batur Elifoğlu'nun misyonu üzerinde duracağız.

Doğu Türkistan'dan Türkiye yapılan Kazak göçlerinin Çin'de 1911'de gerçekleşen Sun Yat Sen devrimi ile yakından alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Bu devrimle iki asrı geçen Mançu İmparatorluğu'nun son bulmasıyla Doğu Türkistan'da otorite boşluğu doğmuş ve buraya atanan genel valilerin başına buyruk ve baskıcı yönetimleri Doğu Türkistan'daki Kazakları hem isyana, hem de daha hür yaşayabilecekleri bir ülkeye göçe mecbur etmiştir. Böylece 1930'larda ilk göç ve 1940'ların sonunda ikinci göç hareketi ortaya çıkmıştır. Yaklaşık on yıl arayla yapılan iki göç hareketi de 1952-1954 yılları arasında Türkiye'de son bulmuştur. Bunun sonucunda Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bir Kazak diasporası ve kültürü ortaya çıkmıştır.

Göçün sonunda Türkiye'ye ulaşan Kazakların sayısı 1.850'dir. Türkiye'den binlerce kilometre uzaklıktaki Altayların doğusundan özgürlük arayışıyla harekete geçen ilk göçteki insanların sayısını kimse kesin olarak bilmiyor. Bu hususta, 18 bin ile 48 bin arasında farklı sayılar verilmektedir. Kesin olarak bilinen tek şey Altaylardan Anadolu'ya sağ salım ulaşan Kazakların sayısıdır. Bu sayı 1.850'dir. Demek ki, dillerini, dinlerini, kültürlerini ve haysiyetlerini korumak uğruna mücadele veren Kazaklardan, en alt rakam 18 bini dikkate aldığımızda, ancak onda biri hedefine ulaşmıştır. Özgürce, insanca yaşamak, milli kültürünü muhafaza etmek, İslam'ı yaşamak için binlerce kişi hayatını feda etmiştir. Bunlar arasında göçün büyük kahramanı ve liderlerinden Elishan Batur Elifoğlu da vardır.

Türkiye Kazakları'nın önde gelen liderlerinden Elishan Batur hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalar yetersizdir. Onunla ilgili öne çıkan tek eser

¹ Elishan Batur'un babasının ismi Kazakça telaffuz ile "Álip" şeklindedir. "Álip" Kazak Türkçesi'nde "elif" demektir. Dolayısıyla Türkçe telaffuz ile bunu Elif demek doğru olacaktır. Ancak bazı araştırmacılar Türkçe'deki "alp" ile Kazakça'daki "álip" kelimelerindeki benzerlikten dolayı yanlış olarak Elif ismini Alp olarak yazmakta ve Elishan Alpoğlu demektedirler. Oysa, Kazakça "alp" kelimesi yoktur.

Kazak yazar Jädiy Şäkenulı'nın yazdığı “*Qaralı Köş*” yani “*Yaslı Göç*” isimli bir romandır. Bu roman Türkçe'ye de çevrilmiştir.² Elishan Batur'u sadece Kazakistan değil, Türkiye'deki okuyucuların da tanınmasına vesile olması sebebiyle bu roman büyük öneme sahiptir.

20. asırda, Doğu Türkistan'da genel vali olarak görev yapan Çinli valilerden ilki Yang Zengxin (1912-1928), ikincisi Jin Shu Ren (1928-1933) ve üçüncüsü ve en çok baskı yapanı ise Sheng Shi Tsai (1933-1944)'dir. Bu valilerin döneminde Doğu Türkistan'daki Kazaklara giderek artan oranda baskı uygulanmıştır. Çinli idarecilerin gerek vergi olarak gerek siyasi ve askerî baskı rejimleri kurarak uyguladıkları mezalim sonucu, Kazaklar daha önceki huzurlu ortamlarını kaybetmişlerdir. Baskıcı idarecilerin zulmüne itiraz eden Kazak ileri gelenleri ise insanlık ayıbı olarak tarihe geçen vahşet metotlarıyla cezalandırılmışlardır.

Kazaklar bölgede konargöçer hayvancılıkla meşgul olarak yaşadılar. Doğu Türkistan Pekin Hükümeti'nin hâkimiyet alanında olmasına rağmen, Kazaklar kendi içlerinde özerk bir hayat sürmekteydiler. Mançu yönetimi esnasında “*teyci*”, “*ükirday*”, “*zalı*n” ve “*zengi*” gibi unvanlara sahip yöneticilere tabiydiler.³ Ancak bu dönemde bölgeyi Pekin'in tam anlamda kontrol ettiği söylenemez. Özellikle 1911'de Sun Yat Sen'in Mançu hanedanını devirerek Çin Cumhuriyeti'ni kurmasından sonra, merkezden tayin edilen Çinli Genel Valiler zaman zaman başlarına buyruk hareket eder olmuşlardı. Bunlar bazen, bölgede hâkimiyet tesis etmek isteyen Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya ile de yakın ilişkilere girmekten çekinmiyorlardı.⁴ Valiler bölgedeki Uygur ve Kazak Türkleri üzerindeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek istedikçe baskı ve zulüm artmaktaydı. Bu durum, özellikle Doğu Türkistan'ın Çinli Genel Valileri olan Jin Shu Ren (1928-1933) ve Sheng Shih Tsai (1933-1944) dönemlerinde tahammül sınırlarını aştı.⁵

Bu dönemde insanlar en ufak suçlardan idam edildi. Yerli halkın arazileri müsadere edilerek Çinli göçmenlere taksim edildi. Türkçe eğitim ve öğretim kısıtlandı. Türklerden alınan vergiler ağırlaştırıldı. Toplumun ileri gelenleri tutuklandı. Bunlar bölgedeki Uygur ve Kazakların isyanına yol açtı. İsyancılar kısa süreli başarılarla yol açıyorsa da, sayıca ve teçhizatça üstün Genel Valiliğin kuvvetlerine uzun vadeli karşı koymaları mümkün değildi. Bu durum özellikle konar-göçer hayat süren Kazakların baskı ve zulüm altında yaşamaktansa, hür ve serbest yaşayabilecekleri bölgelere göç etme kararı almasına sebep oldu.

Doğu Türkistan'da Çinli Genel Valilerin baskılarına maruz kalan Kazakların göçü birden ve doğrudan doğruya Türkiye'ye yapılmadı. 1935'ten 1952'e kadar 17 yıllık uzun bir süreçte dört aşamada gerçekleşti.

² Jädiy Şäkenulı, *Hazın Göç*, Kalendar Yayınevi, İstanbul 2016.

³ Jaqsılıq Sämıytulı - Qıtaydağı Qazaqtar, *Almatı: Dünüyejüzi Qazaqtarı Qavımdastığı*, 2000, s. 47-58.

⁴ Nabıjan Mukamethanulı, “Kitaydağı Qazaq Qavımdastığıñıñ Qalıptasuvı”, *Qazaq Diyasporası Bügini men Erteni*, Astana 2005, s. 132-139.

⁵ Andrew Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, İstanbul 1991, s. 62-296; G.M. Mendikulova, *İstoriçeskiye Sud'ı Kazakskoy Diasporı Proışhojnenie i Razvıtie*, Almatı 1997, s. 113-122; Delilhan Canaltay, *Qıylı Zaman-Qıyın Künder*, Almatı 2000, s. 25-58.

Birinci aşama, Kazakların Doğu Türkistan Genel Valisi Sheng Shih Tsai'nin baskısından doğudaki Döngenler yani Çinli Müslümanların yönetimindeki Gansu eyaletine göçleridir. 1935'te okullarda Türkçe eğitim durdurularak, Kazak Türklerinin ileri gelenleri tutuklanmaya başlayınca, Kumul ve Barköl bölgesinde yaşamakta olan Kazaklar baskıdan kurtuluş yolu aramaya başladılar.⁶

Bu göçün ilk aşamasında Zayıp Teyci ile birlikte Elishan Batur'un önemli rol oynadığını görmekteyiz. Elishan Batur'un göçe önderlik etmesi babası Elif Teyci'nin ve obasındaki tüm akrabalarının acımasızca katledilmesi önemli olmuştur. Bu katliamın sebebi de 1928'de bir suikast sonucu öldürülen Doğu Türkistan Genel Valisi Yang Zengxin yerine kendisini vali ilan eden Jin Shu Ren'in yerel halkı baskı ve zulüm ile sindirme politikasının bir neticesiydi. Çünkü onun dönemi Doğu Türkistan'daki baskının en üst seviyelere çıktığı bir dönem oldu. Sudan sebeplerle insanları tutuklamak ve zindanlara atmak, hatta kurşuna dizmek yaygın bir haldi. Bunlar yetmiyormuş gibi, Merkezi Hükümet 1931'de Çinli göçmenleri Kumul Bölgesi'ne yerleştirilmesini istedi. Yerel halkın topraklarını onlara paylaştırdı. Halkın protestoları güçlendi. Sonunda, Kumul halkı isyan için uygun zamanı bekler hale geldi. Bu durumda, sarhoş Çinli bir memurun, 1932'de bölgenin yerel beylerinden Salih Dorga'nın kızına göz koyup evlenmek istediği haberi isyanın patlak vermesine sebep oldu.⁷

Kumul Vali Yardımcısı Hoca Niyaz önderliğindeki Uygurlar ve Elif Teyci ile Zayıp Teyci komutasındaki Kazaklar isyana katıldılar. Aniden başlayan saldırılar karşısında Çinli askerler Kumul'dan kaçmak zorunda kaldılar. Kumul şehrinin kontrolü artık yerel halkın eline geçmişti. Ancak Genel Vali Jin Shu Ren isyancıları cezalandırmak için tüm güçlerini bölgeye sevk etti. Bu güçlerden bir kısmı 1932'de şehir yakınlarındaki Jasankızıl denilen yerde bulunan Elif Batur'un obasına ani bir saldırıda bulunarak Elif Batur ve ailesi başta olmak üzere obada bulunan 200'den fazla insan erkek, kadın ve yaşlı, genç demeden katledildi. O sırada oba dışında bulunan Elif Teyci'nin oğlu Elishan ve kardeşi Kocakın geri dönerek Çinli askerleri geri püskürttü.⁸

Macan Şanya, Eren Han, Elishan Teyci ve Zayıf Teyci gibi Kazak liderleri 1935 Ağustos'unda Köysu'da gizli bir kurultay yaptılar. Doğu Türkistan Genel Valisi Sheng Shih Tsai'nin kuvvetlerine karşı Gansu ve Şınkay Eyaletlerinin Valisi Çinli Müslüman General Ma Pu Fang'dan yardım istemeyi kararlaştırdılar.⁹

Ancak, oradan yardım alma imkanı olmadı. Bunun üzerine, Elishan Teyci önderliğindeki Kazaklar 1936 baharında Gansu'ya hicret etti. Ancak bu hicret kolay gerçekleşmedi. Yol boyu Genel Vali Sheng Shih Tsai'nin sevk ettiği Çinli askerlerle çarpışmalar yaşandı. Gansu'ya gelen kabile Döngenlerce iyi

⁶ Hızırбек Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977, s. 26.

⁷ Abdulvahap Kara, *Qazaqtardın Türkiyağa Köşi (Qojan Vəzir Aqsqaaldın Avızşa Derekeri)*, Orhon Yayinevi, Almatı 2016, s. 40.

⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 40-45.

⁹ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 26.

karşılandı. Misafirperverlik gösterildi. Bunun üzerine üç ay sonra Zayıf Teyci başkanlığındaki ikinci grup Kazak, Barköl'den Gansu'ya hicret etti.¹⁰

Doğu Türkistan'ın Barköl ve havalasindeki Kazakların Gansu'ya göçü Altay havalisindeki Kazaklar arasında büyük heyecan doğurdu. Çünkü onlar da Doğu Türkistan'ın Çinli Genel Valisi Sheng Shih Tsai'nin baskısı altında eziliyorlardı. Hatta bu baskı, Barköl Kazaklarının Gansu'ya göçünden sonra daha da arttırıldı. Bunun üzerine Doğu Türkistan'ın Altay havalisindeki Kazak liderleri 1937 Kasım'ında bir toplantı yaptılar. Nur Ali Bey'in evinde yapılan toplantıya Ayimbet, Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif gibi liderler katıldı. Bu toplantıda onlar da Gansu'ya göç kararı aldılar. Ancak bu karardan haberdar olan Genel Vali Sheng Shih Tsai hava desteğine sahip birlikleri üzerlerine sevk etti. Şiddetli çarpışmalara rağmen, Kazaklar Gansu'ya varmaya muvafak oldular. Altay Kazakları Gansu'nun Uyrkın Irka bölgesinde, kendilerinden önce göç etmiş bulunan Elishan ve Zayıf Teycilerin liderliğindeki Kazaklarla buluştular.¹¹ Karşılaşma büyük sevinç ve heyecana vesile oldu. Böylece Doğu Türkistan'ın Çinli Genel Valisi Sheng Shih Tsai'nin mezaliminden şimdilik kurtulan Barköl, Kumul ve Altay bölgesi Kazakları Gansu'da toplanmış bulunuyordu.¹²

1937 yılı sonunda Elishan Teyci Döngen Generali Ma Pu Fang ile görüşmek üzere Şinkay'a hareket etti. Elishan Teyci, Şinkay'a Nanking'den gelmiş bulunan Uygur Türkleri'nin lideri İsa Yusuf Alptekin ile de karşılaştı. İki lider birbirlerini ilk defa görmekle birlikte, duygulu ve heyecanlı bir görüşme yaptılar. Ma Pu Fang, ikisini de sarayında kabul ederek maddi ve manevi yardımda bulunmayı taahhüt etti.¹³ Böylece Kazaklar Gansu'da huzur dolu günler geçirmeye başladı. Ancak bu barış günleri iki yıldan fazla sürmedi. Pekin'deki Chang Kai Shek hükümeti General Ma Pu Fang'a Kazakları vatanlarına geri göndermesi yolunda baskı yapmaya başlamıştı. General Ma bu baskılara pek boyun eğmedi. Çünkü, Çin bir taraftan iç karışıklıklar yaşarken ve diğer taraftan Japonya ile savaş halinde bulunmaktaydı. Pekin Hükümeti Ma'ya söz geçiremeyince, onun Kazakların yaşadığı Sıcıv bölgesinin komutanı Ma Lu Jang'ı elde etti. Onun vasıtasıyla Kazaklara baskı kurdu. Ma Lu Jang Kazakların atlarını ve silahlarını türlü bahanelerle müsadere etmeye başladı. Ma Lu Jang'ın baskısının gün geçtikçe arttığını gören Kazak liderleri Elishan Teyci'nin evinde bir durum değerlendirmesi yaparak komutanın tutumunun dostça olmadığı ve bu sebeple Gansu'dan hür dünyaya göç edilmesi kararı alındı.¹⁴

Böylece göçün ikinci aşaması, Gansu'dan Hindistan'a göç başladı. Bu aşama türlü engellerle karşılaştı. Öncelikle Ma Lu Jang bu göçe engel olmak is-

¹⁰ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 27-34.

¹¹ Halife Altay, *Altaydan Avgan El*, Almatı: Düniyejüzi Qazaqtarı Qavımdastığı, 2000, s. 15-28.

¹² Gayretullah, *a.g.e.*, s. 37-40.

¹³ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 46-47; *Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, (Haz. M. Ali Taşçı), İstanbul 1985, s. 312-313.

¹⁴ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 47-49.

tedi. Ma Lu Jang, 1939 Mayıs'ında Tibet'e doğru yola çıkan Elishan kaflesine elçiler yolladı ve türlü vaatlerde bulunarak geri dönmeye ikna etti. Uyrkın Irka'ya dönmeleri halinde eskisi gibi baskı görmeden rahat yaşayacakları söylendi. Bunun için silahlarını teslim etmeleri istendi. Silahlarını verip Uyrkın Irka'ya dönüş yolunda Sadim Ovası'nda mola verildiği esnada, Ma Lu Jang Elishan Teyci ve arkadaşlarını tutukladı. Ancak Kazaklar, gece yarısı askerler uykuya daldığı sırada balta, kürek, taş ve sopa türünden ellerine geçen cisimlerle saldırarak Elishan ve arkadaşlarını kurtardılar. Komutan Ma Lu Jang ve askerlerini öldürdüler. Tekrar Tibet'e doğru yola çıkıldı.¹⁵

Bu olaydan sonra Gansu'daki diğer Kazakların orada kalmalarına imkan kalmadı. Zayıf Teyci ve arkadaşları bir toplantı yaparak Elishan Teyci'nin peşi sıra Tibet üzerinden Hindistan'a göç kararı aldılar. Kafile Eylül 1939'da yola çıktı. İki kafiye, Tibet'in Nakşa bölgesinde buluştular. Ancak onların buraya kadar gelmeleri kolay olmadı. Yolda, kendilerine engellemek isteyen Çin ve Tibet askerleriyle zaman zaman çarpışmak zorunda kaldılar. Kazakların savaş-taki ve silah kullanmaktaki maharetleri bu engelleri aşmalarında önemli rol oynadı. Ayrıca Kazaklar, ağır tabiat şartlarıyla da mücadele etmek zorundaydılar. Tibet'in yüksek rakımlı tepelerindeki oksijen yetersizliğinden ortaya çıkan "ıs" hastalığından çok insan vefat etti. Onlardan biri de göç liderlerinden Zayıp Teyci idi. Ayrıca kış şartlarında kar, tipi ve soğuğuna karşı mücadele ettiler. Onları en çok, soğuk ve buzda beton gibi sertleşmiş topraklarda ölüleri için mezar kazmak zorladı. Bütün bu zorluklardan sonra Kazak kafilesi Eylül 1941'de Hindistan sınırına vardı.¹⁶

Hindistan ve Pakistan'da göçün üçüncü aşaması yaşanmaya başlandı. Tibet sınırını aşarak Hindistan'a geçmekle Kazakların sorunları çözülmedi. Yeni ülkede çok farklı ağır şartlarla karşı karşıya geldiler. Özellikle Kazaklar, Hindistan'da yerleştirildikleri Muzafferabad mülteci kampında beklemedikleri bir düşmanca uygulamaya maruz kaldılar. Kampın idarecilerinden adeta bir esir muamelesi gördüler. Yeterince yiyecek ve içecek verilmediği gibi, temizlenme imkânları da sağlanmadı. Bir de bunlara bölgenin Kazakların alışık olmadığı tropikal iklim şartları eklenince, kampta salgın hastalıklar baş gösterdi. Bundan dolayı kampta bin kadar Kazak hayatını kaybetti. Kazakların tabii oldukları bu ağır şartlara, Hindistanlı Müslümanlar müdahale etmek zorunda kaldılar. Keşmir Müslümanlarının lideri Muhammed Abdullah, Pencap Müslümanları Lideri Reşat Ali Han, Kari Habibullah Kenti Müslümanları Nevabı İslam Han İngiliz makamlarına müracaat ederek Kazakların Muzafferabad kampından alınmasını sağladılar.¹⁷

Kazak muhacirler, Muzafferabad'daki altı aylık sıkıntılı hayattan sonra, Hazara vilayetine bağlı Tırnova kasabasının yakınlarındaki Kamfor kampına nakledildiler. Nakil, bütün sıkıntıları unutturacak bir biçimde heyecanlı ve duygu yüklü oldu. Kazak Muhacirlerin Kamfor'a nakledileceğini öğrenen yerli

¹⁵ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 51-57; Altay, *a.g.e.*, s. 28-31.

¹⁶ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 57-66; Altay, *a.g.e.*, s. 32-57.

¹⁷ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 69-78; Altay, *a.g.e.*, s. 58-63.

halk sokaklara dizilip tezahürat yaptılar. Kazaklara çiçek atıp yiyecek ve içecek ikram etmek için birbirleriyle yarıştılar. Kamfor kampı göreceli olarak bir rahatlama sağladı. Fakat burada da salgın hastalıklar ortaya çıktı ve günde onlarca insan vefat etti. Bir yıl sonra, İngiliz yönetimi Kazaklara mülteci kimliği verdi. Bu kimlikle isteyen kamptan ayrıлып istediği yere yerleşebilecekti. Ancak kimsede ne meslek ve ne de yeterli para vardı. Kampın dışına çıkıldığında nerede kalıp nasıl geçineceklerdi?

Bu arada Kazakların sıkıntılı halini sezen yerli halk, resmi makamlara müracaatta bulunarak onların toplu ulaşım araçlarında ücretsiz seyahat etmelerini sağladılar. Ayrıca Kazaklar için toplu konutlar yapılması için kampanya başlattılar. Bu kampanya bölge Müslüman liderleri arasında yankı buldu. Son Osmanlı Halifesi Abdülmecit'in kızı Dürrüşehvar Sultan ile evli Haydarabad Nizamı Mir Osman Han Kamfor kampına gelerek Kazaklara ev ve iş vermeyi vaat etti.¹⁸ Ama Haydarabad ülkenin en sıcak yörelerinden biriydi. Bu sebeple Kazakların yaşaması için elverişli değildi. Haydarabad nizamından sonra kampa gelen Bopal Nizamı Hamidullah Han da benzer bir teklif de bulundu. Bopal, Haydarabad'a göre daha serin ve ormanlık bir bölgeydi. Osman Teyci başkanlığında 500 kişilik bir kafilе Bopal'ın Matar bölgesine yerleşti. Bir kısım Kazaklar da Bopal şehrinin kenar semtlerinden birinde, Kazakabad adıyla toplu konutlar inşa etti. Kazakların başka grupları zaman içinde Lahor, Peşaver, Ravalpindi ve Taksila gibi kentlere giderek ticaret yapmaya başladı.¹⁹ 1948'de Hindistan'ın ikiye bölünmesinden sonra, Kazaklar Pakistan'a yerleştiler.²⁰

Kazaklar 1940'tan 1950'ye kadar geçen zaman zarfında Hindistan ve Pakistan'a alıştırıldılar. Yerli Müslüman ahaliden destek de gördüler.²¹ Ancak, dil ve kültür farklılığından dolayı kendilerini rahat hissetmiyorlardı. Bundan dolayı, bütün arzuları aynı kök ve tarihten olan Türkiye'ye göç edip yeni nesillerinin orada yetişmelerini sağlamaktı. Zaten Elishan Batur'un göçteki nihai hedefi de Türkiye idi. Kazakların Türkiye'ye göçüne liderlik eden ve aktif rol oynayan Delilhan Canaltay ve Halife Altay gibi isimler Elishan Batur'un daha 1937'lerde Türkiye'ye göç etme fikrinde olduğunda hem fikirdirler. Halife Altay hakkında 1996-1999 yılları arasında yüksek lisans tezi hazırlamakta olan Kazıbek İslambek Halife Altay ve Delilhan Canaltay yaptığı mülakatlarda bu fikirlerini iletmişlerdir. Onlara göre, Elishan'da bu fikir Canımhan Tilevbayoğlu'nun hac dönüşünde Türkiye'deki intibalarını anlatmasından sonra gelişmiştir. Canımhan hacı hac yolunda İstanbul'a gelip Karaköy'de Roman isminde bir hotelde kalır. Hatta bir ara Atatürk ile görüşmek ister. Ancak, yanındaki hac arkadaşları bunun iyi sonuçları olmayacağını, çünkü vatana döndüklerinde liderleri

¹⁸ Abdulvahap Kara, "Altaydan Anatoliyaya Azap Keşüv", *Egemen Qazaqstan*, 12-13, 15 Ekim 1996.

¹⁹ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 79-81; Altay, *a.g.e.*, s. 63-67.

²⁰ Altay, *a.g.e.*, s. 74-78.

²¹ Türkiye Kazakları Pakistanlıların kendilerine muhacerette gösterdikleri bu yakınlığı hiçbir zaman unutmadılar. Bu sebeple, 8 Ekim 2005'te 7.6 büyüklüğündeki büyük bir depremle sarsılan Pakistan halkına yardım kampanyalarına içtenlikle iştirak ederek vefa borçlarını bir nebze olsun ödemeye çalıştılar.

tutuklamak için bahane aramakta olan Sheng Shi Tsai, Atatürk ile temasta bulduklarını öğrenirse kendilerini tutuklayabileceğini ve hatta kurşuna dizdirebileceğini söylerler. Otel sahibi Mehmet Bey de aynı fikirde olduğunu söylemesiyle Canımhan Bey Atatürk ile görüşme fikrinden vazgeçer. 1937'de Altaylara geri dönen hac kafilesi, özgür bir Türk devleti olduğunu herkese anlatırlar. Anlatılanları duyan Elishan Batur'da işte o zamandan Türkiye'ye göç etme ve bu hür ülkede milli kimliklerini koruma fikri oluşmuştur. Delilhan Canaltay ve Halife Altay bu fikirdedir.²²

Hindistan'da geçimlerini kazanmak için türlü sıkıntılar çekmekte olan Kazaklar için 1943 yılı hüzünlü bir yıl oldu. Büyük göçün kahraman lideri Elishan Batur 35 yaşında Janduvıl denilen yerde vefat etti. Genç lideri halk göz yaşları içinde defnetti. Halife Altay onun trajik ölümünü şu sözlerle anlatıyor:

“Elishan ve Ahmet Ali hocanın mezarı Janduvıl'dadır. Böylece, Altaylardan yola çıkan iki yiğit insanın naaşı Hindistan'ın bir köşesinde kaldı. İnsan alın yazgısından kurtulamaz. Biz biçare insanların rızıkları demek ki dünyanın her bir tarafına saçılmış. Diğerlerine göre bu iki şahsiyetin durumu farklıdır. Elishan hatip, düşmana boyun eğmeyen, zor durumlarda bir çözüm bulabilen bilge bir adamdı. Bizi ta Altaylardan buraya kadar önderlik ederek getiren de oydu. İnsanlara karşı hayırsever ve alçakgönüllüydü. Böyle bir halkın değerli bir kişisi çok genç yaşta, daha otuz beşinde aramızdan ayrıldı.”²³

Ayrıca Altay onun azimli, tuttuğu yoldan dönmeyen kararlı ve cesur bir kişiliğine sahip olduğunu da belirtmektedir.²⁴

Daha sonra bölge halkı Elishan Batur'un mezarına özel bir önem atfetmişlerdir. Türkiye Kazaklarından mezarı ziyaret edenler Elishan'ın kabristanının çevresinin taşla örüldüğüne ve özel bekçi tarafından korunduğuna şahit olmuşlardır. Mezar bekçilerinden biri Elishan Batur ile Ahmet Ali hocanın mezarlarının üzerinde her gece ışık görüldüğünden çevredeki Müslümanlar tarafından veli zatlar sayıldığını, mezarın koruma altına alındığını söylemiştir.²⁵

Kazakların göçünün dördüncü aşamasını Türkiye göç hareketi oluşturmaktadır. Kazaklar, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Hindistan Türkiye Büyükelçiliği'ne müracaat ederek, Türkiye'ye göç taleplerini iletiler. Ancak, savaşa girmemekle beraberin, o döneminin sıkıntılarını henüz üzerinden atamayan Türkiye, yeni mültecileri kabul etmedi.²⁶ Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, Kazak ileri gelenleri toplanarak Türkiye'ye göç talebini yineleyip takip etmek ve Kazaklar arasında birlik ve dayanışmayı tesis etmek için bir dernek kurmanın gerekliliğine karar verdiler. Böylece 1949'da Peşaver kentinde, Doğu Türkistan Kazak Muhacirin Derneği kuruldu. Dernek Başkanlığı'na

²² Kazıbek İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, Kalendar Yayınevi, İstanbul 2017, s. 54.

²³ Altay, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴ Altay, *a.g.e.*, s. 14.

²⁵ İslambek, *a.g.e.*, s. 48.

²⁶ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 83.

Osman Teyci, Başkan Yardımcılığı'na Hamza İnan, Genel Sekreterliğe Ateyhan Bilgin, Katipliğe Halife Altay ve Veznedarlığa Kayımdolla İyimolla seçildi. Dernek Yönetim Kurulu'nun diğer üyelerini Abdülkebir Akyol, Kalıy Cedik, Beksultan Gökay, Uyadan Akay ve Tursunbay Kubilay oluşturdu.²⁷

Cemiyet kurulur kurulmaz ilk iş olarak Pakistan'ın muhtelif şehirlerinde yaşayan Kazakların listesi hazırlandı. Daha sonra, 1950 Şubat'ında bu liste Türkiye Pakistan Büyükelçisi Nebil Batu'ya teslim edilerek Türkiye'ye göç etme isteği iletildi. Bir yıl sonra Ankara'dan gelen cevapta, Kazakların Türkiye'ye iskanlı göçmen olarak kabul edilecekleri, ancak bürokratik işlerin tamamlanması için bir süre beklemelerinin gerektiği bildirildi.²⁸

Bu arada, 1951'de Doğu Türkistan'dan ikinci Kazak göç kafilesi Keşmir'e geldi. Bu kfile Alibek Hakim, Delilhan Canaltay, Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci liderliğindeki Kazak Türkleri²⁹ ile İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra liderliğindeki Uygur Türkleriydi. Bu grup 1949'da Mao Zedung liderliğinde gerçekleşen komünist ihtilalin getirdiği yeni yönetime boyun eğmek istemedikleri için hür dünyaya doğru yola çıkmışlardı. Tibet üzerinden gelen bu grup da hem Çin ve hem de Tibet askeriyle çarpışa çarpışa ulaştıkları Hindistan sınırından geçerek Keşmir'e gelmişlerdi.

Pakistan'daki Kazaklar, onlarla temasa geçerek Türkiye'ye göç için yaptıkları müracaatın kabul edildiğini, kendilerinin de hemen bu yolda müracaatta bulunmaları tavsiye edildi.³⁰ Alptekin ve M.E. Buğra 1951 senesinde Ankara'ya gittiklerinde bu müracaat sahiplerinin göçmen olarak Türkiye kabulünün hızlandırılmasını sağladılar.³¹ Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1952 tarihli kararıyla Pakistan, Hindistan ve Keşmir'deki Kazaklar iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye resmen kabul edildiler.³² Eylül 1952'den itibaren 1954 senesinin Nisan'ına kadar Kazaklar gruplar halinde Türkiye'ye geldiler. Önce Zeytinburnu, Tuzla ve Sirkeci'deki göçmen misafirhanelerine yerleştirdiler. Daha sonra, Manisa Salihli, Kayseri Develi, Niğde Altayköy, Nevşehir Aksaray ve Konya İsmil'e iskan edildiler. Zaman içinde kırsal kesimlerdeki geçim sıkıntısı onları tekrar İstanbul'a, ilk yerleşim bölgeleri olan Zeytinburnu'na göç etmelerine sebep oldu.³³

Altay dağlarının eteklerinden hür dünyaya çıkmak için göç eden Kazakların başlangıçtaki kesin sayısı bilinmiyor. Bu konuda 18 binden 50 bine va-

²⁷ Altay, *a.g.e.*, s. 109-110.

²⁸ Altay, *a.g.e.*, s. 112-114.

²⁹ Bu göç için bkz. Saadet Çağatay, *Kazakça Metinler*, TTK Yayınları, Ankara 1961, s. 1-4; Hasan Oraltay, *Hürriyet Uğrunda Kazak Türkler*, İstanbul 1976; Hasan Oraltay, *Elimay-lap Ötken Ömir*, İstanbul 1999; Godfrey Lias, *Kazak Exodus*, Londra 1956, (Türkçe çevirisi: Godfrey Lias, *Göç*, İstanbul 1992); Ayrıca bu göç kafilesinin Amerika Birleşik Devletleri Urumçi Konsolos Yardımcısı'nın Tibet'e ulaşmasına yardım etmelerinin ayrıntıları için bkz. Thomas Laird, *Into Tibet The CIA's First Atomic Spy And His Secret Expedition to Lhasa*, New York 2002.

³⁰ Dernek Katibi Ateyhan Bilgin'in Keşmir'deki Kazaklara bu konuda yazdığı mektubun metni için bkz. Oraltay, *a.g.e.*, s. 187-188.

³¹ M. Rıza Bekin, *Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları*, İstanbul 2005, s. 46.

³² Gayretullah, *a.g.e.*, s. 85.

³³ Altay, *a.g.e.*, s. 117-122.

ran muhtelif tahminler yapılmaktadır. Bunlardan hayatta kalıp Türkiye'ye ulaşanlarının sayısı topu topu 1850'dir.³⁴ Demek ki, hürriyet aşkıyla yanıp tutuşup yollara düşen her 10 Kazaktan en iyimser tahminle ancak biri gaysine ulaşabildi. Hür yaşayabilmek ve Türk ve Müslüman kimliğini muhafaza edebilmek uğruna yapılan bu göç on binlerce şehidin kanına mal olmuştu.

Sonuç olarak, Kazak Türkleri'nin Türkiye'ye göçlerinin iki dalga halinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Birinci dalgayı, Chang Kai Shek yönetimindeki Çin Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'ın Barköl, Kumul ve Altay bölgelerindeki Kazaklarının Türkiye'de sonuçlanan göçü meydana getirdi. 1930'lı yılların ortasında başlayan bu göç Gansu, Tibet, Hindistan ve Pakistan üzerinden 17 yıl sürdü. Bu göçün liderleri Elishan Batur ve Zayıp Teyci'dir.

İkinci dalga, 1949 Mao ihtilalinden sonra Çin'deki yeni rejimi benimsemedikleri için yola çıktı. Bu iki göç hareketi gelişigüzel yapılmadı. Liderlerin öncülüğünde konar-göçer Türk toplumlarının özelliklerine göre, disiplinli ve toplu bir şekilde yapıldı. Bu yönüyle bu göç, Orta Asya'dan milattan önceki devirlerden batıya doğru yapılan Türklerin kitlesel göçlerinin en sonuncusudur. Bu Kazak göç liderleri Nurgocay Batur, Alibek Hakim, Sultan Şerif Teyci, Hüseyin Teyci ve Delilhan Canaltay'dır.

Hindistan ve Pakistan'daki Kazakların nihai ülke olarak Türkiye'yi seçmeleri tesadüfi değil, bilinçli bir tercihtir. Çünkü, onların amacı dil, din, kültür ve tarih açısından ortak köklere sahip Türkiye'de kendilerinin yabancılaşmaktan çekmeyecekleri ve gelecek nesillerinin de milli kimliklerini kaybetmeyecekleri bir ortama kavuşmaktır. Şimdi, Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, bazı Kazak aileler ata yurtlarına geri göçmektedir. Bunların sayısı tahminen on bin civarındadır. Bunlar arasında Türkiye'ye yapılan Kazak göçünün etkili şahsiyetlerinden Halife Altay da vardır. Halife Altay da Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından göç etmiş ve 2004'te vefatına kadar din alanında büyük hizmetler vermiştir. Onun kaleminden çıkan Kur'an-ı Kerim'in Kazakça meali ve ilmihal kitapları bağımsızlığın ilk yıllarından binlerce Kazak vatandaşının dinini ve ibadetlerini öğrenmesinde eşsiz hizmet görmüştür.³⁵

Kazakistan sayıları beş milyonu bulan yurt dışındaki soydaşlarını tedricen anavatana yerleştirmek için özel göçmen politikası izlemektedir. Dünyanın yaklaşık 40 ülkesine dağılmış bulunan diaspora Kazakları³⁶ içinde, Türkiye Kazakları kendilerinin en bahtiyar diaspora olarak addetmektedir. Çünkü, kendilerini maddi ve manevi her açıdan huzurlu hissetmektedirler. Ayrıca Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler hiçbir ülkeyle olmadığı kadar dostane ve kardeşlik temellerine dayanmaktadır. Türkiye Kazakları, Kazakis-

³⁴ Gayretullah, *a.g.e.*, s. 85; Kara, "Altaydan Anatoliyaya Azap Keşüv", *Egemen Qazaqstan*, 15 Ekim 1996.

³⁵ Halife Altay hakkında geniş bilgi için bkz. Kazıbek İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, Kalendar Yayınevi, İstanbul 2017.

³⁶ Kazak demograf Tatimov, dünyanın 40 ülkesinde Kazak Türklerinin yaşadığını tespit etti. Bkz. M.B. Tatimov, "Kazak Diyasporasının Etnodemografyası Cane Egemen Kazakstan", *Kazak Diyasporası Bugünü Men Erteni*, Astana 2005, s. 56-57.

tan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkenin Türkiye olmasından da büyük mutluluk duymaktadırlar.

Kaynaklar

ALTAY, Halife: *Altaydan Avgan El, Düniyejüzi Qazaqtarı Qavımdastığı*, Almatı 2000.

BEKİN, M. Rıza: *Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları*, İstanbul 2005.

CANALTAY, Delilhan: *Qıylı Zaman-Qıyın Kunder*, Almatı 2000.

ÇAĞATAY, Saadet: *Kazakça Metinler*, TTK Yayınları, Ankara 1961.

Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, (Haz. M. Ali Taşçı), İstanbul 1985.

FORBES, Andrew: *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, İstanbul 1991.

GAYRETULLAH, Hızırbek: *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977.

GODFREY, Lias, *Kazak Exodus*, Londra 1956, (Türkçe çevirisi: Lias Godfrey, *Göç*, İstanbul 1992).

İSLAMBEK, Kazıbek: *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, Kalendar Yayınevi, İstanbul 2017.

KARA, Abdulvahap: *Qazaqtardıñ Türkiyağa Köşi (Qojan Vəzir Aqsaqaldıñ Avızsa Derekteri)*, Orhon Yayınevi, Almatı 2016.

_____ : "Altaydan Anatoliyaga Azap Keşüv", *Egemen Qazaqstan*, 12-13, 15 Ekim 1996.

LAIRD, Thomas: *Into Tibet The CIA's First Atomic Spy And His Secret Expedition to Lhasa*, New York 2002.

MENDİKULOVA, G.M.: *İstoriçeskiye Sud'ı Kazakskoy Diasporı Proishojenie i Razvitie*, Almatı 1997.

MUKAMETHANULI, Nabijan: "Kitaydağı Qazaq Qavımdastığıñın Qalıptasuı", *Qazaq Diyasporası Bugini Men Erteni*, Astana 2005.

ORALTAY, Hasan: *Elimay-lap Ötken Ömir*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

_____ : *Hürriyet Uğrunda Kazak Türkleri*, İstanbul 1976.

SÄMİYTULI, Jaqsılıq: *Qıtaydağı Qazaqtar, Düniyejüzi Qazaqtarı Qavımdastığı*, Almatı 2000.

ŞAKENULI, Jadi: *Hazin Göç*, Kalendar Yayınevi, İstanbul 2016.

TATİMOV, M.B.: "Qazak Diyasporasının Etnodemografyası Jäne Egemen Qazaqstan", *Qazaq Diyasporası Bugini Men Erteni*, Astana 2005.

